

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

PРАВNA VEDA IN SOCIOLOGIJA PRAVA

O nekaterih obče metodoloških vprašanjih

Med metodami, ki jih uporablja pravna veda, je tudi sociološka, to pa iz preprostega razloga, ker sta takó pravna veda kakor sociologija družbeni vedi. Zato da lahko o tem vprašanju govorimo naprej, moramo najpoprej odgovoriti na tole uvodno vprašanje: kaj razumemo v tej razpravi s sociološko metodo in kakšnim namenom rabi ta metoda v pravni vedi?

S sociološko metodo razumemo tukaj samo takó imenovano občo metodo, se pravi uporabljanje — na področju pravne vede — takšnih teoretičnih spoznanj splošne in posebnih sociologij, ki rabijo za izhodišče in kažipot znanstvenim raziskovanjem. Ne bomo tedaj govorili o metodah in tehnikah empiričnega proučevanja, marveč samo o takšnih socioloških spoznanjih, ki vodijo k teoretičnim hipotezam za nadaljnja znanstvena raziskovanja na področju pravne vede.

S takšno določitvijo obče metode pa smo posredno odgovorili tudi že na drugi del našega uvodnega vprašanja: temeljni namen obče metode v družbenih vedah — zaradi tega pa tudi v pravni vedi — je v tem, da odpira pota do novih teoretičnih spoznanj, da postavlja izhodišča takšnim spoznanjem. Ni treba posebej poudarjati, da obča metoda sama po sebi še ne zadostuje za to, da do takšnih spoznanj tudi pridemo; vsako znanstveno proučevanje zahteva ustrezne posebne metode in tehnike raziskovanja. Vendar pa o njih tukaj ne bomo govorili, marveč se bomo omejili samo na nekaj vprašanj o obči sociološki metodi v pravni vedi. Z njo razumemo tedaj uporabljanje takšnih teoretičnih spoznanj obče in posebnih sociologij, ki rabijo za izhodišče nadaljnjim proučevanjem. Od teh spoznanj so za pravno vedo posebnega pomena tista, do katerih prihaja na področju sociologije prava kot ene izmed posebnih sociologij. Njihov posebni pomen je razviden že iz tega, ker je predmet obeh znanstvenih panog — sociologije prava in pravne vede — eden in isti: ta predmet je pravo kot relativno samostojni družbeni pojav.

Od spoznanj, ki smo jih omenili, bomo tukaj obravnavali samo naslednja:

- sociološko pojmovanje prava,
- razmerje med državo in pravom,
- problem odmiranja prava.

1. Preden bi začeli obravnavati ta spoznanja sociologije prava in njihovo uporabnost v pravni vedi, naj vsaj bežno razmejimo obe znanstveni panogi. Razlika očitno ni v predmetu proučevanja, zakaj — kakor smo ravnokar ugotovili — ta predmet je pri obeh znanstvenih panogah eden in isti, namreč družbeni pojav prava. Razlike prav tako tudi ni iskati v metodi, zakaj obča metoda je pri obeh vedah spet ena in ista: ta metoda izhaja od že doseženih in priznanih teoretičnih spoznanj na obeh znanstvenih področjih oziroma na področju družbenih znanosti sploh. Kar zadeva končno posebne metode in raziskovalne tehnike, pa se le-te v sklopu družbenih ved bistveno ne razlikujejo.

S klasičnimi sredstvi razločevanja, se pravi s pomočjo predmeta in metode proučevanja, se tedaj pravna veda ne da razmejiti od sociologije prava. Raz-

lika je — tako vsaj menimo — pri ciljnih, pri namenu proučevanja v eni oziroma drugi znanstveni panogi. Povedano v žargonu empiričnega raziskovanja, je razlika v tem, ali jemljemo družbeni pojav prava za neodvisno, ali pa za odvisno spremenljivko. V prvem primeru, ko štejemo pravo za neodvisno, družbeno okolje, v katerem pravo živi in deluje, pa za odvisno spremenljivko, smo na področju pravne znanosti. V nasprotnem primeru — takrat, kadar štejemo pravo za odvisno, družbeno okolje pa za neodvisno spremenljivko — pa smo na področju sociologije prava. Z drugimi besedami: pravna veda proučuje vprašanje, kako pravo (kot neodvisna spremenljivka) »živi« v danem družbenem okolju, kako nanj vpliva, koliko prispeva k njegovemu vzdrževanju oziroma spreminjanju itd. Po drugi strani pa je pglavitni namen znanstvenega proučevanja na področju sociologije prava v tem, da dožene, kako vpliva dano družbeno okolje na pravo (kot odvisno spremenljivko), na njegovo strukturo, vsebino, na procese njegovega nastajanja, spreminjanja, na procese pravnega odločanja, na delo zakonodajnih, izvršnih in sodnih oblasti itn.

Pri opisanem razločevanju sociologije prava in pravne vede seveda ne vztrajamo kot pri absolutnem in popolnem. Menimo pa, da je s pomočjo omenjenih kriterijev (prava kot neodvisne oziroma odvisne spremenljivke) vendarle mogoče precej jasno razmejiti obe znanstveni panogi, ki sta tako glede na predmet kakor tudi glede na metodo močno sorodni.

Vsaj kar zadeva sociologijo prava, obravnava le-ta — glede na prevladujoče pojmovanje — družbeni pojav prava v glavnem kot odvisno spremenljivko. Tako trdi na primer Theodor Geiger, da je mogoče proučevati pravo kot duhovno tvorbo s tehle dveh izhodišč:

— bodisi tako, da izhajamo od vprašanja o družbeni pogojenosti prava, ali pa

— z vidika, kako vpliva pravo na obstoječa družbena razmerja in sploh na družbeno življenje.¹

Prvi način proučevanja prava označuje Geiger za materialno (kulturno), drugi pa za formalno sociologijo prava. Pri »materialni sociologiji prava« predstavlja pravo odvisno, pri »formalni sociologiji prava« pa neodvisno spremenljivko.

V skladu z našim razločevanjem pravne vede in sociologije prava bi bila tedaj le-ta identična z Geigerjevo materialno sociologijo prava, medtem ko bi njegova sociologija prava po našem pojmovanju spadala v pravno vedo oziroma v njen empirično raziskovalni del. Kolikor namreč pravne vede ne reduciramo izključno samo na interpretacijo in eksegezo pravno-normativnih tekstov ali pa na proučevanje vrednostne vsebine pravnih institutov in pojmov (kar bi spadalo predvsem na področje pravne filozofije), se pravna veda nujno »napolnjuje« tudi z elementi empiričnega sociološkega raziskovanja. Celò pa velja to za današnji čas dinamičnih družbenih gibanj, ko se morajo pravniki nujno zatekati — razen k interpretativnim ter eksegetičnim postopkom — tudi k sociološkim razmišljanjem in sklepanjem. Če smo tedaj pravno vedo določili s pomočjo prava kot neodvisne spremenljivke, s tem nikakor nismo hoteli izčrpno rešiti vprašanja definicije pravne znanosti, temveč smo izhajali predvsem od spoznanja, da je neobhodno računati pri tej znanosti tudi s sociološkimi elementi.

¹ Theodor Geiger, *Arbeiten zur Soziologie*, 1962, p. 358.

Medtem ko Theodor Geiger, kakor smo omenili, še računa z dvema sociologijama — z materialno in s formalno sociologijo — pa so iz definicije, katere avtor je Georges Gurvitch, elementi »formalne sociologije prava« že povsem izginili. Ta definicija se glasi takole:

»Sociologijo prava (lahko tedaj definiramo) kot proučevanje celotne družbene stvarnosti prava in odkrivanje sovisnih funkcionalnih zvez med vrstami prava, pravnimi pravili (ordonnancements) in sistemi prava ter oblikami njihovega določanja in izražanja na eni strani, na drugi pa tipov ustreznih družbenih okvirov; hkrati proučuje, kako se spreminja narava prava, njegove tehnike in doktrine, nadalje najrazličnejše vloge pravnikov in končno tendenčne pravilnosti pri genezi prava in njene dejavnike znotraj globalnih in parcialnih družbenih struktur.«²

V tej Gurvichevi definiciji pravne sociologije nastopa pravo oziroma »celotna družbena stvarnost prava« že izključno kot odvisna spremenljivka, odvisna od »tipov ustreznih družbenih okvirov« oziroma »globalnih in parcialnih družbenih struktur«, ki jim gre po tem pojmovanju izrazita oznaka neodvisnih spremenljivk. Podobno definira sociologijo prava tudi Herman Kantorowitz, ko trdi, da imamo z njo opraviti zmeraj takrat, kadar »proučujemo družbeno življenje v njegovem razmerju do pravnih norm.«³

Takšna razmejitev obeh znanstvenih panog ima raziskovalno organizacijski, pa tudi metodološki pomen takó za pravno vedo kakor za sociologijo prava. Njen raziskovalno organizacijski pomen je v tem, da izvaja pravna znanost, kadarkoli se ukvarja z empiričnimi proučevanji, le-ta na relaciji pravo — ustrezno družbeno okolje, medtem ko se ukvarja sociologija prava s takšnimi proučevanji v nasprotni smeri, se pravi na relaciji družbeno okolje — pravo. Metodološki pomen takšne razmejitve pa je v zahtevi, ki se vsiljuje sama po sebi, namreč, da naj znanstvena spoznanja s področja ene panoge rabijo za metodološka izhodišča na področju druge panoge in obratno. Ta pomen nakazuje v ostalem tudi predmetna in metodološka bližina in sorodnost obeh znanstvenih disciplin.

2. Sociološko pojmovanje prava je za pravno vedo gotovo pomembno. Ta pomen se kaže med drugim tudi takrat, kadar se pogovarjajo pravniki in sociologi o pravu v istem jeziku, se pravi, kadar pojmujejo družbeni pojav prava enako. Žal pa ni zmeraj takó in dogaja se, da dve družbeni vedi, ki sta enako zainteresirani — čeprav z različnih zornih kotov — za eden in isti pojav, le-tega različno pojmujeta. Takšen različen jezik seveda močno otežuje primerljivost spoznanj, doseženih na področju obeh znanstvenih panog. Ravno primerljivost spoznanj pa močno pomaga poglobljati in razvijati tako pravno vedo kakor tudi sociologijo prava.

Če pustimo ob strani izrazito psihologistična in spiritualistična pojmovanja — ki štejejo na primer za konstitutivne elemente prava »sistem takšnih vrednot, ki jih ljudje sprejemajo za družbeni ideal« (G. Davy) ali »skupne vrednote, ki jih izražajo družbene skupine« (E. Dupréel), ali pa preprosti »sistem idej« (Jean Ray) ali pa celo »kolektivna verovanja« (E. Lévy) — potem lahko vsa ostala sociološka pojmovanja prava porazdelimo v dve veliki skupini: — ena veže pojav prava na državo, medtem ko

² Georges Gurvitch, *Traité de Sociologie*, II, 1965, p. 191.

³ Hermann Kantorowitz, *Rechtswissenschaft und Soziologie*, 1962, p. 118.

— meni druga, da je pravo takšen družbeni pojav, ki živi svoje lastno, od države neodvisno življenje.

Prva skupina socioloških pojmovanj prava navezuje neposredno na definicijo, ki jo je dal von Jhering v svojem delu *Zweck im Recht* (1885) in se glasi takóle: »Po mojem se da pravo natančno določiti kot skupnost takšnih norm, zaradi katerih država prisiljuje... Pravo sestavljajo samo takšna družbena pravila, ki jih sankcionira javno prisiljevanje. Država je tedaj suvereni nosilec tega prisiljevanja.« Na to definicijo navezujejo neposredno ali posredno vsa tista sociološka pojmovanja, ki vidijo v državi in njenem monopolu fizičnega prisiljevanja konstitutivni element prava kot družbenega pojava. Takó trdi na primer Roscoe Pound, da je pravo »socialna kontrola, ki jo izvajajo s sistematično uporabo prisiljevanja, s katerim razpolaga politično organizirana družba.«⁴ Tudi za Renéja Huberta obstaja pravo samo zaradi konstituirane politične oblasti, pri tem pa ima izdajanje pravil, njihovo objavljanje, predvsem pa njihovo potrditev (*consécration*) za bistveni znak družbenih norm kot pravnih norm.⁵

Začetnik druge vrste pojmovanj prava — takšnih, ki ta družbeni pojav ne vežejo na državo in njen monopol fizičnega prisiljevanja — je avstrijski pravnik Eugen Ehrlich; ta ugotavlja, da se *razteza državna zakonodaja le na neznamen del pravnega reda.*⁶ Opozarja namreč na takšen »družbeni pravni red«, ki živi in deluje neodvisno od države. Na prav takšnem stališču je tudi ameriški pravni teoretik N. S. Timasheff; ta definira pravo kot celoto norm, priznanih in varovanih po kakršni koli družbeni oblasti, pri tem pa poudarja, da država ni nujno in vselej edini tvorec prava. Po mnenju Timasheffa ima pravo globlje korenine, ki segajo v zavest družbenih skupin, država pa da je le zapoznala institucionalizacija te zavesti.⁷ Najdalje v smer takšnega pojmovanja je šel G. Gurvich, ko pravo kot avtonomni družbeni pojav sploh ne veže več brezpogojno na zunanje prisiljevanje.⁸

Nekako med obema navedenima, nasprotujočima pojmovanjema prava, je Durkheimovo pojmovanje tega družbenega pojava. V svoji klasični študiji o delitvi družbenega dela poudarja Durkheim, da se razlikuje pravo od morale edinole po tem, ker temelji morala na difuznem, neorganiziranem, pravo pa na organiziranem prisiljevanju. Za Durkheima je tedaj bistveni kriterij prava, njegova »*diferentia specifica*«, organizirano prisiljevanje ne glede na to, ali izhaja ta organiziranost od države ali pa od kakšnega drugega družbenega organizma. Vprašanje, ki ga načenjamo — ali je namreč treba pojav prava brezpogojno vezati samo na državo, na njen monopol fizičnega prisiljevanja ali pa je računati tudi z »izvendržavnim«, od države neodvisnim, avtonomnim pravom — postaja posebno pereče zlasti v okoliščinah samoupravne družbe, spričo mnogoštevilnih norm, od katerih mnoge ne izhajajo, vsaj ne direktno, od države; ne samo da od nje ne izhajajo, marveč jih ta niti ne sankcionira, vsaj ne neposredno. V mislih imamo kompleks takó imenovanih statutarnih, »notranjih« norm samoupravnih delovnih organizacij, se pravi vse tiste norme, ki žive in delujejo v glavnem samo znotraj takšne delovne organizacije in se

⁴ Gurvitch-Moore, *La Sociologie au XX. Siecle*, 1947, p. 306.

⁵ René Hubert, *Le droit, la morale et les moeurs*, 1956, p. 125.

⁶ Eugen Ehrlich, *Grundlegungen der Soziologie des Rechts*, 1915.

⁷ N. S. Timasheff, *Law, Ethics and Power*, *Am. Journ. of Soc.* 1957, p. 225.

⁸ G. Gurvitch, *op. cit.* pp. 189—190.

nanašajo samo na njene člane. Gre na primer za številne norme, ki jih vsebujejo različni pravilniki o delovnih razmerjih, o delitvi dohodka in osebnega dohodka, kakor tudi za norme, ki jih vsebujejo statuti delovnih organizacij.

Ker izvirajo te norme nesporno iz normativne dejavnosti samoupravnih delovnih organizacij — ne pa iz zakonodajne dejavnosti države — in ker stoji za njimi predvsem organizirano prisiljevanje teh organizacij samih, in šele v podrejeni vrsti, posredno, državno prisiljevanje, se zastavlja vprašanje o pravni naravi takšnih norm. V naši pravni vedi so se glede tega vprašanja oblikovala v glavnem tri stališča:

— *teorija delegacije*, po kateri je treba tudi v teh normah videti del državnega pravnega sistema, ker država prenaša na samoupravne delovne organizacije pristojnosti za izdajanje ustreznih samoupravnih norm;

— *kontraktualistična teorija*, po kateri naj bi statuti in drugi notranji akti teh organizacij izražali pogodbeno voljo, tedaj konsenz svojih članov, in bi črpali obvezno moč samo iz te okoliščine;

— *teorija originarnosti* samoupravnih aktov, ki je na stališču, da je pravica izdajanja statutov in drugih notranjih norm v izvorni pristojnosti delovnih organizacij.

S sociološkega zornega kota ne pripisujemo nobeni teh teorij izključnega pomena. V normativnih aktih samoupravnih delovnih organizacij se namreč po našem prepletajo značilnosti vseh treh teorij, predvsem pa teorije delegacije in teorije originarnosti. Zdi se nam pa, da je težišče vprašanja sploh nekje drugje. Pristojnost za normativno dejavnost samoupravnih delovnih organizacij izhaja pravno namreč iz ustave, zaradi tega bi ta okoliščina sama po sebi govorila za pravilnost delegacijske teorije. Vendar pa je s tem v zvezi treba odgovoriti na naslednje vprašanje: ali je naša ustava še zmeraj samo in izključno najvišji pravni dokument *države* ali pa mimo tega tudi že najvišji zakon *družbene skupnosti*, katere značilnost je ravno v tem, da postopoma izgublja obeležje klasične države kot politične sile nad družbo? Določbe ustavne preambule govore za to interpretacijo. Preden bi lahko zatrjevali, da potrjuje takšno interpretacijo tudi naša družbena in politična praksa, bi bilo treba izvesti seveda ustrezna politološka raziskovanja.

Mnenja pa smo, da lahko že na podlagi neposrednega izkustva postavimo tole znanstveno upravičeno hipotezo: kriterij države in njenega monopola fizičnega prisiljevanja je preozek za to, da bi določili družbeni pojav prava zlasti v samoupravni družbi; ena bistvenih značilnosti takšne družbe je namreč ravno njena »nedržavnost«. Mar v takšni družbi pravo res odmira hkrati z državo?

In končno: če gledamo na pojav prava s kulturno zgodovinskega stališča moramo ugotoviti, da je ena njegovih najpomembnejših funkcij v tem, da brzda nasilje med posamezniki, skupinami, nacijami in državami; da je pravo ena tistih velikih sublimacij, ki postavljajo — skupaj z religijo, umetnostjo in znanostjo — institucionalizirano razreševanje različnih konfliktov namesto surovega nasilja. Kulturno zgodovinska funkcija prava — kazenskega, civilnega in mednarodnega — je nesporno v tem, da usmerja elementarne tokove nasilja v takšne oblike, ki spoštujejo dostojanstvo tako posameznika, kakor tudi posameznih skupin, nacij in držav.⁹ Ker pa golo nasilje v zgodovini nikdar

⁹ Dr. Miloš Kobal, *Nasilje med ljudmi in nad njimi*, Razgl. 13. 5. 1967, p. 215.

ni izhajalo samo iz razrednih odnosov, prav tako kakor tudi danes ne izhaja samo iz njih, prava tudi zaradi te okoliščine ni mogoče vezati samo na interese vladajočih razredov in na njihove države kot »aparata za izvrševanje razrednega nasilja«.

3. Čeprav prava v dosedanjih razmišljanjih nismo vezali izključno na državo, smo vendarle na stališču, da sta država in pravo med seboj zelo tesno povezana in da družbenega pojava prava ni mogoče sociološko proučevati, če pri tem ne računamo z državo, od katere ta pojav vsaj v veliki meri izhaja. V tem pogledu je zanimivo, po kakšni poti je prišel G. Gurvich do svojega pojmovanja prava kot takšnega družbenega pojava, ki je popolnoma neodvisen od države in ki niti ni vezan na kakršnokoli zunanje prisiljevanje. Do takšnega pojmovanja prava je prišel Gurvich prek neposrednega doživljanja oktobrske revolucije; o tem je med drugim zapisal tole: »Ko sem opazoval in doživljal najrazličnejše reakcije v številnih družbenih okoljih, v različnih skupinah in razredih, v sindikatih, celicah, svetih, novih in starih organizacijah, ko sem gledal s svojimi lastnimi očmi, kako se je tako rekoč do temelja podirala stara globalna družbena struktura, se mi je pojavilo nekaj misli... (med njimi) tudi misel o *družbenem pravu*, ki nastaja spontano, čisto neodvisno od države in njenega pravnega reda in ki lahko stopi v različne odnose z državnim pravom.«¹⁹

Takšno neposredno doživljanje revolucije, podiranja starih globalnih družbenih struktur, pa lahko pelje seveda tudi do drugačnih prav nasprotnih misli. Spričo neposrednega doživljanja revolucije lahko zastavimo namreč tudi naslednje vprašanje: Kaj je v teh primerih sploh država? Mar nista obstajali v družbenem času in prostoru, o katerih govori Gurvich, dve državi hkrati, druga ob drugi: tista stara, »bivša« država, ki se je poskušala prilagajati novemu položaju v glavnem s tradicionalnimi političnimi metodami, medtem ko so sestavljale drugo državo ravno tiste »različne skupine, razredi, sindikati, sveti, celice, organizacije«, ki so v revolucionarnem zaletu do temelja rušile strukture stare carske globalne družbe? Če gledamo na omenjeno dogajanje s takšnega zornega kota, upravičeno govorimo o dveh državah z dvema pravnima redoma, ki sta obstajali hkrati druga ob drugi. Podobna stanja so obstajala tudi med NOB na nekaterih območjih jugoslovanskega prostora. Tudi tu sta obstajali hkrati in druga ob drugi dve državi, z dvema pravnima redoma: okupatorjeva državna tvorba na eni strani, na drugi pa država osvobodilnih in revolucionarnih sil; vsaka od teh dveh, na istem območju in hkrati obstoječih držav, s svojim lastnim pravnim redom. Takšno trditev lahko postavimo vsaj kot znanstveno hipotezo, ne samo v zvezi s položajem, ki je obstajal na nekaterih jugoslovanskih območjih po II. zasedanju AVNOJ, marveč tudi za čas pred to državno politično manifestacijo, ki je le institucionalizirala že obstoječa politična stanja in dogajanja.

V zvezi s sociološkim gledanjem na ta problemski sklop se po našem zastavlja predvsem naslednje vprašanje: Kdaj sploh nastane država in njen pravni red? Ali se to resnično zgodi šele s formalno institucionalizacijo ali pa je upravičeno govoriti o njej že »in statu nascendi«? Če bi gledal G. Gurvich na dogajanja, ki jih je sprožila oktobrska revolucija, s tega, denimo nelegiti-

¹⁹ G. Gurvitch, *Mon itinéraire intellectuel ou l'exclu de la horde, L'Homme et la Société*, No. 1, 1966, p. 6.

mističnega zornega kota, bi prišel do spoznanja, ki bi bilo prav nasprotno tistemu o »družbenem pravu«. To bi bilo spoznanje o državi in njenem pravnem redu v nastajanju.

Toda medtem ko smo imeli pri dosedanjih razmišljanjih še vedno opravke z državo kot ustvarjalcem in nosilcem pravnega reda in je bilo vprašanje le v tem, od katerega »trenutka« naprej je znanstveno upravičeno govoriti o njih kot o resnično obstoječih družbenih pojavih, pa dobiva v socialističnih družbah ta problem novo razsežnost. Po prevladujoči doktrini namreč država v socializmu odмира, izgineva, ta proces pa naj posebno učinkovito poteka v samoupravnih družbenih strukturah. Po nekaterih pojmovanjih so te strukture naravnost negacija državnih, etastičnih struktur. V zvezi s tem pa se je treba najpogreje vprašati, mar v teh strukturah odмира skupaj z državo tudi pravo? Na to vprašanje odgovarjamo navadno pozitivno, in to kljub očitno velikemu številu najrazličnejših pravnih predpisov, ki urejajo samoupravljanje in izvršajo bodisi od »umirajoče države« — ter spadajo tedaj v zmeraj obsežnejši pravni red takšne države — bodisi od samoupravnih delovnih organizacij kot njihovo avtonomno notranje pravo.

Mnenja smo, da bi kazalo z vso znanstveno odgovornostjo empirično proučiti vprašanje o odmiranju države in prava v socializmu, pri tem pa bi morali vzeti v poštev vse dosedanje izkušnje socialističnega razvoja v svetu. V tem referatu seveda ne moremo niti približno izčrpno obdelati tega problema; za to nam manjkajo predvsem ustrezni empirični podatki. Navrgli bomo samo nekaj ugotovitev, o katerih menimo, da so metodološko pomembne za vprašanje, o katerem govorimo. Marx je imel državo, kakor je znano, za politično organizacijo družbe; s pojmom »politični« pa je s tem v zvezi kazal na organizirano oblast enega razreda nad drugim, oblast, ki se je dvignila nad družbo in je postala takó »sila« nad njo. Menimo, da je država, ki naj v socializmu odmir, ravno takšna politična država, takšna organizirana oblast enega razreda nad drugim, takšna politična sila nad družbo. S tem pa še nikakor ni rečeno, da mora odmirati v socializmu sploh vsaka organizacija družbe, kar bi vodilo v anarhijo. Očitno je imel Marx v mislih to dejstvo, ko je pisal, da obstaja v tem, da se *spremeni* država, ki stoji nad družbo, v takšen organ, ki bi bil popolnoma podrejen družbi, in pa, da je država celo danes bolj ali manj svobodna samo toliko, kolikor je ta »svoboda države« bolj ali manj omejena.¹¹ To pomeni: kadar bo »svoboda države« do kraja omejena, bo šele postala »najsvobodnejša«, to pa lahko nastane samo tako, da preneha obstajati kot politična država, to je kot sila nad družbo. Družba pa bo seveda še naprej ostala organizirana.

Kako bomo imenovali to »nepolitično« organizacijo bodoče brezrazredne družbe, bo konec koncev stvar dogovora, konvencije. Kakor koli jo bomo imenovali, vendarle bo ostala organizacija družbe. Vprašanje, na katerega bi bilo treba odgovoriti že danes — v tem primeru ne s konvencijo, marveč teoretično utemeljeno — pa se glasi: ali v samoupravni socialistični družbi res izvira vse pravo samo in izključno iz države? Mnenja smo, da je treba na to negativno odgovoriti. Takó odgovarjamo za zdaj samo v obliki hipoteze, ki bi jo morala preizkusiti šele ustrezna nadaljnja raziskovanja.

¹¹ K. Marx, Kritika Gothskega programa, CZ 1962, p. 22, 25.

4. Kakor smo že navedli, trdi marksistična družbena misel, da odмира pravo hkrati z državo. Spričo takšne trditve nastaja vprašanje, kaj stopa na mesto »umirajočega« oziroma »odmrlega« prava? Zakaj nobena, tudi ne socialistična in komunistična družba ne more živeti in se razvijati brez kakršnega koli normativnega sistema; celo več: brez kakršnihkoli družbeno sankcioniranih norm. Nasprotna trditev bi pomenila — vsaj glede na vse dosedanje zgodovinsko izkustvo — najčistejšo utopijo.

Znanstveni prijem k vprašanju o odmiranju prava odkriva dva enako pomembna problemska kompleksa, ki sta med seboj kar najtesneje povezana. Eden od njiju je proces odmiranja države (pravo odмира namreč v skladu z gornjo trditvijo hkrati z državo), drugi pa se nanaša na vprašanje, ki smo ga pravkar zastavili, namreč: kakšen normativni sistem prihaja na mesto »odmrlega prava«. Kar zadeva prvi problemski kompleks, menimo, da med nastajanjem socialistične družbe odмира le »politična država« v že navedenem smislu, ne pa vsaka organizacija družbe. Kakor smo že navedli, je naziv te bodoče organizacije stvar dogovora. V zvezi s tem pripominjamo, da je Marx v enem svojih spisov zapisal, da država in organizacija družbe (sicer s političnega zornega kota) nista dve različni kategoriji. »Država« — je pisal — »to je organizacija družbe.«¹² To pomeni, da bi tudi v skladu z Marxom lahko organizacijo bodoče brezrazredne družbe poimenovali s pojmom država, kolikor tega pojma ne bi rezervirali samo za klasične države kot razredne sile nad družbo. Naša ustava je uvedla naziv »družbeno politična skupnost«. S tem v zvezi se pojavlja težava, ker se nanaša ta naziv hkrati na federacijo, na posamezne republike, pa tudi na njihove teritorialne dele.

Medtem ko je naziv organizacije prihodnje brezrazredne družbe po našem predvsem terminološki problem, je vprašanje o poimenovanju normativnega sistema takšne družbe globlje teoretične narave. Menimo, da govori mnogo razlogov za to, da tudi takšen normativni sistem štejejo za pravo. Odveč bi bilo ponavljati ugotovitev, da nobena organizirana družba ne more obstajati brez sistema sankcioniranih norm. Še več: šele v socialistični brezrazredni družbi je pričakovati, da se bo vsebina takšnih norm približala etični, moralni vsebini pojma PRAVO: vsekakor bolj, kakor pa je to mogoče v razrednih družbah, vzetih v celoti.

Tisti, ki stoje na stališču vzporednega odmiranja države in prava, menijo, da se med tem procesom spreminja pravo v »nepravo«, tako da zaradi izginevanja interesnih antagonizmov pravo v socialistični družbi »izgublja tiste posebne oblike, po katerih se razlikuje od drugih družbenih norm in končno preneha biti pravo«. O normah, ki še naprej obstajajo v takšni družbi, pripadniki tega naziranja trdijo, da te norme niso več pravo, marveč »svobodno sprejete in upoštevane družbene norme«.¹³ Po tem pojmovanju bi bila tedaj poglobljena značilnost pravnih norm kot pravnih v tem, da jih ljudje sprejemajo in upoštevaajo prisilno, nesvobodno.

Menimo, da je takšno pojmovanje nesprejemljivo — kolikor s prisilnostjo sprejemanja in upoštevanja v resnici kaže na konstitutivno sestavino prava. Vprašajmo se, ali ljudje v resnici sprejemajo prav vse pravne norme prisilno,

¹² MEGA I, 5, p. 14, cit. po M. Rubel, »Pages choisies pour une Ethique Socialiste«, 1948, p. 167.

¹³ Glej Mala politička enciklopedija, Bgd. 1966, p. 920.

torej nesvobodno? Mar velja v določenih primerih nesvobodno, prisilno sprejemanje tudi za takšne pravne norme, ki urejajo na primer razmerja med zakonskimi partnerji, razmerja med starši in otroki, mnoge stvarnopravne in obligacijske odnose? Po drugi strani pa je le malo verjetno, da bi procesi usklajevanja človekovih koristi v socialistični družbi mogli pripeljati kdaj do tega, da bi prav vsi pripadniki takšnih družb svobodno sprejemali prav vse obstoječe družbene norme. Bolj stvarno je pričakovati, da tudi brezrazredne družbe ne bodo mogle brez prisilnih, po gornjem pojmovanju tedaj pravnih norm. To pa predvsem zaradi tega, ker bodo še zmeraj obstajale razlike v interesih, ki sicer resda ne bodo več izhajale iz razrednih antagonizmov, marveč iz drugih, nerazrednih razlik med ljudmi. Težko si je namreč zamisliti kakršnokoli sodobno, tudi socialistično družbo, ki bi bila na prav vseh svojih strukturnih ravninah interesno popolnoma homogena. Zlasti pa je popolna homogenost interesov nemogoča v družbi, katere gospodarstvo temelji na blagovnodenarnih odnosih in na delitvi po delu (ne pa po potrebah). Takšna ekonomska struktura družbe nujno povzroča heterogenost tudi na drugih strukturnih ravninah, strukturna heterogenost pa pogaja in vzdržuje interesne razlike med posameznimi kategorijami ustreznega prebivalstva.

V podobno smer od pravkar orisanega pojmovanja glede odmiranja prava se giblje tudi teorija, za katero se v zadnjem času zavzemajo nekateri naši politologi. Gre za to teorijo, po kateri naj bi med graditvijo socialistične družbe oblast prehajala v avtoriteto. S tem v zvezi opredeljujejo oblast kot prisilo, avtoriteto pa za takšen vpliv, ki temelji na prostovoljnem sprejemanju. Za to teorijo veljajo v bistvu vsi tisti ugovori, ki smo jih že navedli zoper opredeljevanje prava samo in izključno s kriterijem prisilnega, tedaj nesvobodnega sprejemanja in upoštevanja ustreznih norm.

Poleg tega pa menimo, da alternativa oblast — avtoriteta ni prav nič specifična za prehanje kapitalističnih in sploh antagonističnih struktur v socialistične, neantagonistične strukture.

Omenili smo že, da tudi v razrednih družbah sprejemajo ljudje nekatere pravne norme in da nanje pristajajo svobodno, prostovoljno; pri tem pa jih motivira njihova vsebina, čeprav stoji za njimi državna sankcija. Sociološko teoretični problem okrog alternative, o kateri govorimo, je v tem, da sta takó oblast kakor tudi avtoriteta samo pojavní obliki nekega drugega, »globljega« družbenega pojava. Ta pojav je družbena moč. Kolikor le-to v posameznih primerih uresničujejo z organiziranim prisiljevanjem, navzema naravo oblasti, kolikor pa se realizira brez takšnega prisiljevanja, pa navzema naravo avtoritete. Toda — in v tem je ravno problem — tako oblast kakor avtoriteta imata lahko razredno naravo. Takó se kaže na primer razredna narava avtoritete med drugim tudi v tistih političnih režimih, ki jih je Max Weber označeval za karizmatične in tradicionalistične režime. Po drugi strani pa obstaja tudi oblast, ki ni razredne narave. Primere zanjo lahko najdemo v naši družbi, zlasti na njenem samoupravnem področju: najpomembnejše samoupravne norme so prisilne; to pomeni, da stoji za njimi oblast, vendar pa le-ta ni razredne narave. Tedaj: med nastajanjem samoupravne socialistične družbe oblast sicer postopno izgublja razredno naravo, vendar pa se s tem še ne preobraža v avtoriteto, marveč ostaja slej ko prej oblast, čeprav ne več razredna, marveč splošno družbena oblast.

Spreminjanje oblasti iz razredne v splošno družbeno oblast bi lahko že danes ponazorili z mnogoštevilnimi primeri iz normativne prakse naših samoupravnih delovnih organizacij. Samo z avtoriteto, tedaj samo »auctoritate rationis« socialistična družba ne more in po našem tudi nikdar ne bo mogla reševati prav vseh vprašanj svojega obstoja in razvoja, marveč je in bo tudi tu potrebno, da se bo pojavljala — mogoče manj kakor v antagonističnih družbah — za njenimi normami »ratio auctoritatis«, tedaj oblast. Ta oblast sicer ne bo imela več razredne narave, razpolagala pa bo prav gotovo z možnostjo družbenega prisiljevanja. Ravno zaradi tega bo obstajala oblast tudi še naprej in se ne bo spremenila v »golo« avtoriteto.

Vprašanja o odmiranju prava se tedaj lotevamo enako kakor vprašanja o odmiranju države. Takó kakor je bistvo procesov odmiranja države v tem, da država postopno izgublja naravo *politične* organizacije in neha obstajati kot »sila nad družbo«, spreminjajoč se v organizacijo globalne družbe, tako je tudi bistvo odmiranja prava v tem, da oblast, ki sankcionira ustrezne družbene norme, izgublja naravo razredne oblasti in se spreminja v splošno družbeno oblast. Za temi normami pa še naprej obstaja možnost organiziranega družbenega prisiljevanja, zaradi tega je v njih treba slej ko prej videti — pravne norme.

* * *

Pri tem razmišljanju o nekaterih splošnih socioloških vprašanjih, ki zadevajo tako sociologijo prava kakor tudi pravno vedo, smo izhajali od formalistične razmejitve obeh znanstvenih panog. Možnosti drugačne razmejitve od formalistične tudi ni, zakaj obe vedi se ukvarjata z enim in istim objektom — s pravom v dani zgodovinski situaciji, ne pa s pravom »na sploh«, kar je predmet pravne filozofije — pa tudi raziskovalne metode so pri obeh znanstvenih panogah iste ali pa vsaj močno podobne. Pri tem mislimo predvsem na občo sociološko metodo, ki se kaže v uporabi tistih teoretičnih spoznanj s področja sociologije, ki lahko rabijo za izhodišče znanstvenim proučevanjem v okviru pravne znanosti.

S pojasnjevanjem treh vprašanj, ki imajo po našem osrednji pomen za sodobno pravno vedo — gre za sociološko definicijo prava, za razmerje med državo in pravom in pa za vprašanje o odmiranju prava — seveda nismo bili tako pretenciozni, da bi si upali dati kakršnekoli dokončne rešitve zastavljenih vprašanj. Hoteli smo samo pokazati, da problemi so, s tem pa spodbuditi ustrezne diskusije in proučevanja. Kljub temu pa štejemo za nesporno tole spoznanje: kolikor rešitve zastavljenih vprašanj ne bodo enotne tako v okviru pravne vede kakor tudi v okviru sociologije prava, bosta obe znanstveni panogi le težko sodelovali pri proučevanju najpomembnejših problemov na tem področju. Gre v prvi vrsti za probleme, ki nastajajo v zvezi s spreminjanjem prava med nastajanjem samoupravne socialistične družbe.

Kar zadeva sociološko opredelitev prava, menimo, da je v takšni družbi kriterij države in njenega monopola fizičnega prisiljevanja vseeno mnogo preozek. Po drugi strani pa se zavedamo: s tem ko zavračamo ta kriterij, pomikamo ves problem na zelo široko področje socialne kontrole, katere ena pojavnih oblik je tudi pravo. Po našem mnenju prava ni mogoče izčrpno proučevati, če ne pritegnemo temu spoznanju. Nesporno je tudi to, da je postalo pravo med dosedanjim družbenim razvojem najpomembnejše in najuspešnejše

sredstvo socialne kontrole. Nastaja samo vprašanje, ali se pravo res uresničuje samo prek državnega, političnega prisiljevanja. To vprašanje je posebno pomembno za samoupravno socialistično družbo, za katero je med drugim značilen tudi pluralizem centrov odločanja, zaradi tega pa tudi centrov družbenega prisiljevanja (v sociološkem, ne v političnem smislu). V mnogih primerih so ti centri naravnost negacija državnosti. Računaje z vsem tem, menimo, da je treba zavreči naziranje, češ da je država edini in izključni emanator ter nosilec prava. Mnenja smo, da je treba šteti za pravo sleherni normativni sistem, za katerim stoji organizirana družbena sankcija in s tem tudi možnost organizirane družbene prisile.

Ne da bi se spuščali v razglabljanje, kdaj bo država »dokončno« odmrla — takšno razglabljanje bi nas odvedlo na področje socialne filozofije — postavljamo naslednjo hipotezo: V jugoslovanski samoupravni družbi obstajata že nekaj časa sem dve vrsti prava; ena izhaja od države, druga pa od takšnih središč družbenega odločanja in prisiljevanja, ki se jih ne da več šteti za državo oziroma za njene »agenture«.

Kolikor bi empirična proučevanja to hipotezo potrdila, bi bila ustrezna teoretična spoznanja nesporno velikega metodološkega pomena za nadaljnje raziskovalno delo na področju pravne vede in sociologije prava.

Dr. Jože Goričar

REFLEKSIJE

SLIKANICE ZA VELIKE OTROKE

»Biblia pauperum — biblija ubogih«: ime se nanaša na reveže, ki naj bi jim slika nadomestila pisano besedo...

Brockhaus Enzyklopädie II (1967) 684.

Priče smo iz dneva v dan naraščajoči gmadi knjig s podobami, slikanicami za odrasle, za velike otroke. To ni niti čudno niti samo po sebi slabo. Naglica sodobne tehnizirane civilizacije na splošno ni naklonjena tekstu, zlasti še študijskemu; če je znanstvena razprava dolga in težka, je omejena na ozek krog specialistov, pa celo njim je v glavnem kontinuirano branje takih del izjema — tudi znanstvene knjige danes predvsem konzultirajo v podrobnostih in jih ne bero v celoti. Njihov smisel se je izpremenil, monografska študija, »velika sinteza vede«, se je umaknila revialnim razpravam — nepregledni množici revij, poročil s simpozijev in kongresov, bibliografij, specialnih enciklopedij. Toliko bolj se teksti, ki so namenjeni širšemu krogu ljudi, umikajo sliki, slika jih spremlja, grafična ponazoritev sega v podrobnosti, suha, stara podoba knjižne bralne strani se spreminja v aranžirano kombinacijo teksta, risbe in slike.

Od enobarvne ilustracije se pomikajo zahteve k barvnemu tisku. Naši kioski so podobni pisanim, skrpanim odejam, s katerimi so se včasih na kmetih